

NEJSTARŠÍ ČESKÝ URBÁŘ

(Urbář kláštera ve Vyšším Brodě z konce sedmdesátých let 13. století)

Jaroslav Čechura

Jedním z nejvýznamnějších aspektů hospodářských změn v českém státě ve 13. století byl masový přechod od naturální k peněžní formě renty.¹⁾ Tento vývoj musel nalézt odraz i ve správě stabilizujících se velkých pozemkových držav, které vznikaly zejména v prostředí církevních institucí koncentrací půdy a nabývaly charakteru velkostatku. Důsledkem tohoto procesu byla mimo jiné potřeba evidence pevně se fixujících poddanských dávek, vynucující si zavedení vrchnostenských evidenčních pomůcek, zejména urbářů. Lze předpokládat, že první písemnosti tohoto druhu vznikaly u nás kolem poloviny 13. století.²⁾

V dosavadním studiu urbářů u nás lze zaznamenat dvě významné fáze. Výchozí byla činnost ediční, kdy již v průběhu poslední čtvrtiny minulého století, zvláště zásluhou J. Emlera, byl položen relativně pevný základ k dalšímu poznání těchto písemností.³⁾ Za kvalitativně zcela novou etapu je třeba považovat využívaní urbářů a dalších pramenů úřední povahy poválečnou marxistickou historiografií, která v nich spatřovala základnu pro studium hospodářských dějin. Zvláštní pozornost věnovala zkoumání sociálně ekonomického postavení produktivních tříd a vrstev (poddaní, chudina, řemeslnictvo).

Přehledné zhodnocení uvedených pramenů — místy však poněkud povrchní — podal F. Graus.⁴⁾ V souvislosti s vývojem feudální renty v předhusitských

¹⁾ Z posledních prací věnovaných významu 13. století viz (red.) J. Purš, M. Kropilák, *Přehled dějin Československa I/1* (do r. 1526), Praha 1980, s. 187—252, *Folia Historica Bohemica* I, Praha 1979 (sborník statí), J. Žemlička, „Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy),“ in: *Historiografie čelem k budoucnosti*. Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše, Praha 1982, s. 245—261, též, „Společenský a hospodářský vývoj v době posledních Přemyslovců,“ in: (red.) J. Kuthan, *Umění doby posledních Přemyslovců*, Praha 1982, s. 17—22.

²⁾ Viz pozn. 6.

³⁾ Zejména ed. J. Emler, *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*, Praha 1881, výčet dalších edic viz pozn. 5.

⁴⁾ F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 317—338 (Exkurs I).

Čechách se zabýval našimi urbáři sovětský badatel B. T. Rubcov, který hájil tezi o teritoriálním vlivu na typ feudální renty.⁵⁾ Systematicky se urbáři začal zabývat zejména R. Nový;⁶⁾ jeho zásluhou byla nejen zpřesněna typologie (urbář-soupis, urbář-účet)⁷⁾ ale řadu významných výsledků přinesl také diplomatický rozbor těchto písemností, jenž umožnil mimo jiné i dokonalejší chronologické zařazení některých předhusitských urbářů. Obsahová analýza řady z nich, provedená R. Novým, ukázala hlavní tendence působící na strukturu feudální renty, faktory podílející se na výši dávek, jakož i některé aspekty spojené zejména se sociálním postavením poddaných v předhusitských Čechách.⁸⁾

Dosavadní bádání považovalo za nejstarší český urbář fragment písemnosti vzniklé v letech 1283/84 v prostředí pražského biskupství.⁹⁾ V této studii se chci pokusit tento názor zpřesnit a provést interpretaci dosud opomíjené písemnosti urbáriální povahy, která vznikla dříve než fragment biskupský. Zároveň chci poukázat na to, že písemnost pocházející z prostředí cisterciáského kláštera ve Vyšším Bródě představuje svým obsahem geneticky ojedinělý typ urbáře, a to zřejmě nejen u nás.

V manuálu vyšebrodského převora Jana Staicze (VB 49),¹⁰⁾ jehož jádro vzniklo v letech 1413—1418, se nalézají také dosud blíže neurčený zápis urbáriální povahy,¹¹⁾ který vydal bez bližšího komentáře již v roce 1896 V. Schmidt, přičemž jej položil do první poloviny 15. století.¹²⁾ A. Fialová a J. Hejnic, kteří nedávno provedli diplomatický a obsahový rozbor manuálu a podle charakteru písma

⁵⁾ B. T. R u b c o v, *Evoljucija feodalnoj renty v Čechii*, Moskva 1958, t ý ž, *Issledovanija po agrarnoj istorii Čechii XIV — načalo XV v.*, Moskva 1963; stranou ponechávám práce téhož autora, jež polemizují s názory F. Grause a R. Nového, a reakce jmenovaných autorů na ně včetně studie Z. Š i m e č k a, „O poddanských poměrech v nejjižnější oblasti Čech v období předhusitském,” 19, 1971, s. 568—574.

⁶⁾ R. N o v ý, „Ostrovske urbáře z let 1388—1390,” *Sborník Národního muzea v Praze, řada A, Historie*, sv. XV, č. 1, Praha 1961, t ý ž, „Nejstarší český urbář,” *ČSČH* 8, 1960, s. 210—227, t ý ž, „Strahovský urbář z roku 1410, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia VII, 1963, s. 39—69, t ý ž, „Studie o předhusitských urbářích I,” *Sborník historický* 13, 1965, s. 4—64, v úvodu úplný přehled edic a literatury k jednotlivým písemnostem.

⁷⁾ R. N o v ý, „Písemnosti vrchnostenské správy v l. 1310—1526,” in: (red.) J. Š e b á n e k, Z. F i a l a, Z. H l e d í k o v á, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1971 (2. vyd.), s. 177—186.

⁸⁾ R. N o v ý, „Struktura feudální renty v předhusitských Čechách” *ČSČH* 9, 1961, s. 60—74, t ý ž, „K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské,” *SH* 9, 1962, s. 137—192, t ý ž, „Poddaní v husitské revoluci,” *Husitský Tábor* 4, 1981, s. 93—100.

⁹⁾ Zlomek nově vydán a rozebrán R. N o v ý m, *Nejstarší český urbář*, s. 220—227.

¹⁰⁾ R. P a v e l, „Beschreibung der im Stifte Hohenfurt befindlichen Handschriften,” in: *Xenia Bernardina II*, Wien 1891, s. 255—7.

¹¹⁾ Krajská knihovna České Budějovice, sign. VB 49, fol. 73r—74r.

¹²⁾ Ed. V. S c h m i d t, „Beiträge zur Agrar- und Colonisationsgeschichte der Deutschen in Südböhmen,” *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (dále MYGDB) 34, 1896, s. 268—270.

jej položili do sklonku 15. století (případně do doby kolem roku 1500), se blíže urbaniálním zápisem nezabývali.¹³⁾

Obsahem nepřilíš rozsáhlého zápisu, který nemá vlastní název, jsou naturální dávky z několika lokalit, o nichž lze prokázat, že patřily cisterciáckému klášteru ve Vyšším Brodě.¹⁴⁾ Formálně jsou povinnosti vztahující se k jednotlivým lokalitám velice lapidární a strohé (obsahují pouze určení dávek vajec a sýrů); výpočetní schopnost pramene není příliš velká. To je zřejmě důvod, proč tato písemnost nebyla zatím podrobena rozboru.

Vyjdeme-li z dosavadní datace písemnosti a z prostředí, v němž vznikla, je zápis již na první pohled nápadný, a to hned z několika hledisek.

Cisterciácký klášter ve Vyšším Brodě byl soukromým založením předního českého šlechtického rodu Vítkovců, přesněji jeho rožmberské větve. V rukou Rožmberků zůstal až do vymření rodu v roce 1611. Vítkovské prostředí bylo známe již v první třetině 13. století svou diplomatickou aktivitou;¹⁵⁾ ve století následujícím zde vznikla nejvýznamnější panská kancelář u nás.¹⁶⁾ Z tohoto prostředí pocházejí tak významné a v Čechách prakticky ojedinělé písemnosti, jakými jsou především rožmberský urbář ze sedmdesátých let 14. století,¹⁷⁾ purkrabské účty (zachované jsou novohradské z roku 1391,¹⁸⁾ fragmenty choustnických¹⁹⁾ a v neposlední řadě úroční rejstříky z 15. století.²⁰⁾ Tyto písemnosti představují z diplomatického hlediska plně vyvinuté formální typy. S touto charakteristickou však ostře kontrastuje vyšebrodský urbaniální zápis, dodatečně vepsaný na volná folia

¹³⁾ A. Fialová — J. Hejnic, „Manuálík vyšebrodského převora Jana Staicze z první poloviny 15. století,“ *Studie o rukopisech XV*, 1976, s. 47, 54 (zde circa a. 1500), též, „Jan Staicze et son Manuel,“ in: *Classica atque mediaevalia, Jaroslav Ludvíkovský octogenario oblata*, Brno 1975, s. 209—222, též, „Z vyšebrodského rukopisu VB 49,“ *Listy filologické* 97, 1974, s. 8—20, též, „Z vyšebrodské korespondence na počátku 15. století (K rukopisu Krajské knihovny v Českých Budějovicích VB 49)“, *Zprávy Jednoty klasických filologů XVIII*, 1976, s. 116—127.

¹⁴⁾ Počátek písemnosti je vyobrazen u A. Fialové — J. Hejnice, „Manuálík . . .“, tab. IX.

¹⁵⁾ J. Šebánek — S. Dušková, „Česká listina doby přemyslovské (Listina nižších feudálů duchovních — listina feudálů světských),“ *SAP VI/1*, 1956, s. 179—182, S. Dušková, „Naše listiny doby přemyslovské pro nižší světské feudály a otázka šlechtických archivů,“ *SPFFBU V*, 1956, řada historická C, Brno 1956, s. 67—69.

¹⁶⁾ M. Truc, „Rožmberské listiny a kancelář ve 14. století,“ *SAP XXII/1*, 1972, s. 54—130, T. Šimek, „Kancelář Petra z Rožmberka v letech 1310—1347,“ *Sborník prací východočeských archivů I*, 1970, s. 9—41.

¹⁷⁾ Ed. J. Truhlář, *Rožmberský urbář z roku 1379*, Praha 1880; literaturu k dataci vzniku urbáře shrnuje M. Truc, „Glosy ke vzniku rožmberského urbáře,“ *Jihočeský sborník historický* (dále JSH) 32, 1963, s. 149—153.

¹⁸⁾ Ed. J. Šusta, *Purkrabské účty panství Novohradského z let 1390—1391*, Praha 1909.

¹⁹⁾ M. Truc, „Zlomky purkrabských účtů choustnických z r. 1375—1378,“ *JSH* 26, 1957, s. 4—9, s. 33—40 (edice).

²⁰⁾ Jejich základní evidenci lze nalézt in: A. Kalný a kol., *Soupis jihočeských urbářů I—II*, České Budějovice 1976.

rukopisu, který přestal být funkční již kolem roku 1460,²¹⁾ kdy jeho praktické použití bylo završeno.

Ke stejnému závěru však dojdeme, srovnáme-li zápis se dvěma dalšími vyšebrodskými urbáři. První z nich je zatím kladen do doby kolem roku 1400 (UVB 1400),²²⁾ druhý pochází z roku 1530 (UVB 1530)²³⁾ a zachoval se ve dvou vyhotoveních (UVB 1530 A, B). UVB 1400 eviduje jak peněžní, tak naturální dávky (zde v menší míře), které byly odevzdávány v termínech sv. Jiří a „circa“ sv. Michala, jednak „ad pitantiam“, jednak „ad communitatem“; uvedeny jsou i jiné položky. Podstatnou část tohoto urbáře předhusitského původu tvoří také evidence aniversarií. UVB 1400 byl od počátku veden jako samostatná písemnost. UVB 1530 A, B představuje vyspělý typ vrchnostenské evidenční pomůcky (urbář-účet). V písemnosti, která má charakter úřední knihy (gruntovnice), je inzerována rovněž řada listin ze 14. a 15. století, týkajících se zejména úpravy dávek.²⁴⁾ Ve srovnání s oběma zmíněnými vyšebrodskými urbáři se jeví urbariální zápis v manuálu Jana Staicze značně jednoduchý až primitivní.

S přihlédnutím k uvedeným písemnostem jak rožmberské kanceláře, tak kláštera samotného, ale i k urbáři jiného rožmberského založení — augustiniánů-kannovníků v Třeboni — z roku 1378²⁵⁾ (kde je rovněž zachován účetní materiál) a také k zachovaným vrchnostenským písemnostem dalšího jihočeského cisterciáckého kláštera Zlaté Koruny,²⁶⁾ lze postulovat dílčí závěr: urbariální údaje v ma-

²¹⁾ A. Fialová — J. Hejnic, „Manuálík . . .“, s. 47.

²²⁾ SOA Třeboň, C Vyšší Brod HA 24/XVIIa, zcela nevyhovující edice je u M. P a n g e r l a, *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes BMV zu Hohenfurt in Böhmen (dále UBH)*, *Fontes rerum austriacarum*, II. Abt., XXIII. Bd., Wien 1865, č. 189, s. 221—227.

²³⁾ SOA Třeboň, C Vyšší Brod HA 24/XIXa; sumárně vydal (UVB 1530 A) V. S c h m i d t, „Urbar des Cistercienserstiftes Hohenfurt aus dem Jahre 1530, Bregenz 1896 (zvl. otisk z Cistercienser Chronik VIII.), srv. soudobý opis urbáře SOA Třeboň, C Vyšší Brod HA 24/XIXc, který je právě tak jako originál nadepsán „Liber iste est Antiquus Liber censuum . . .“, cit. podle A. K a l i n ý a kol., *Soupis II*, s. 341, č. 378.

²⁴⁾ Regesty těchto listin přinesl V. S c h m i d t, „Nachträge zum Hohenfurter Urkundenbuch“, *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner und Cistercienser Orden (dále SMBCO)* 22, 1901, s. 434—445, 610—621 (též zvl. otisk).

²⁵⁾ Ed. A. L. Krejčík, Urbář z r. 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367—1407, Praha 1949, srv. i ed. F. Grause, „Rejstřík rozděleného sukna kláštera třeboňského (1406—1414),“ in: *Prameny a studie k českým dějinám I*, Praha 1951, s. 3—26 (ukazující možnosti využití i takových specifických písemností, jež přicházejí v okruhu rožmberském).

²⁶⁾ Rozbor rkp. SK ČSR XIV B 10, provedl J. Š u s t a, „Úroční rejstřík kláštera Zlatokorunského z počátku 15. věku“, *Český časopis historický* XIII, 1907, s. 312—322, znovu otištěno in: J. Š u s t a, *Úvahy a drobné spisy historické I*, Praha 1934, s. 337—348, rejstřík nepřesně vydal J. M. K l i m e s c h, „Ein Urbar der Herrschaft Netolitz aus dem 15. Jahrhundert“, *MVGDB* 54, 1916, s. 301—319, zlomek úročního rejstříku vydal R. N o v ý, „Finanční písemnosti předhusitského velkostatku v Čechách“, *AUC, Philosophica et historica* 1, Praha 1975, s. 85—6, v jistém ohledu sem patří i urbář kájovské fary z konce 15. století, ed. V. Schmidt, „Ein Gojaner Pfarrinventar aus dem Ende des 15. Jahrhunderts“, *MVGDB* 44, 1906, s. 201—202 (kostelní desátky).

nuálníku jsou pouhým *opisem starší předlohy*, učiněným na dosud volná folia již nepoužívaného klášterního rukopisu. To by ovšem ukazovalo na skutečnost, že v době opisu (tedy kolem roku 1500) nebyly již tyto údaje aktuální pro správu klášterních statků.

Toto zjištění staví zápis do nového světla a dovoluje vyslovit hypotézu, že se nejedná o řadu urbaniálních zápisů *některých* lokalit patřících Vyššímu Brodu, ale o opis částí či přímo celého klášterního urbáře; případně lze uvažovat o urbáři a některých pozdějších přípiscích, zachycujících vývoj klášterní pozemkové držby (soudě zatím podle počtu lokalit) v období *relativně nedlouho po založení kláštera*.

V následujícím rozboru se chci pokusit nejen o vročení vzniku tohoto vyšebrodského urbáře a určení jeho typu, ale zejména o provedení obsahové analýzy. Stranou by neměly zůstat ani aspekty správní. S přihlédnutím k tomu je ovšem nezbytné podat nástin hospodářského vývoje kláštera, zejména jeho pozemkové držby, od doby založení — tedy od roku 1259 — do konce 13. století. Přihlédnout je nutné i k vývoji celé vítkovské domény na jihu Čech, zvláště pak rožmberské větve.

Založení cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě předním českým šlechticem Vokem z Rožmberka v roce 1259 představovalo jeden z nejvýznamnějších aktů v rozsáhlé kolonizační a fundační aktivitě tohoto Vítkovce ve čtyřicátých a padesátých letech 13. století.²⁷⁾ V centru jeho zájmu na jihu Čech byla oblast horního toku řeky Vltavy. Objekt kolonizačního podnikání představovala stagnující královská doména, jejíž osídlení bylo pouze ostrůvkovité.²⁸⁾ Vok zde založil nové rodové sídlo — Rožmberk²⁹⁾ a Rožmitál, který snad měl plnit funkci tržního centra pojícího se k Rožmberku, kde terénní konfigurace znemožňovala zřízení většího forenzního místa.³⁰⁾ Nemenší pozornost věnoval Vok budějovické kotlině, v níž se zřejmě již před rokem 1260 pokusil založit sídliště městského charakteru — „*Nouum Forum*“.³¹⁾ Na horním toku Vltavy, v místech přechodu linecké cesty přes zemskou hranici, tvořila v padesátých letech 13. století jádro budoucího osíd-

²⁷⁾ Tato otázka dosud není speciálně zpracována, odkazují zatím na J. V. Š i m á k a, *České dějiny I/5*, Praha 1938, s. 1057—1064, 1091—1098; jako paralela může posloužit činnost Vítků z Hradce, srv. L. J i r á s k o, „K dějinám Jindřichova Hradce v předhusitském období, *JSH* 47, 1978, s. 77—97, t ý ž, „Osídlení Novobystřicka v předhusitském období,“ *Historická geografie* (dále HG) 17, 1978, s. 237—240.

²⁸⁾ K tomu J. Ž e m l i č k a, „Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách,“ *ČSCH* 26, 1978, s. 573—574, kde je i celá literatura.

²⁹⁾ K tomu J. Č e c h u r a, „Počátky královského města Českých Budějovic,“ *JSH*, 53, 1984, s. 57—67.

³⁰⁾ J. V. Š i m á k, *ČD I/5*, s. 1096—1097.

³¹⁾ Edd. J. Šebánek, S. Dušková, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) V/1, č. 188, s. 299.

lení „ecclesia forensis“ ve Vyšším Brodě.³²⁾ Kupecký kostel se pak zřejmě stal základem budoucího městečka Vyššího Brodu, neboť ve fundační listině je klášter lokalizován „in bonis suis ultra Rosmberk sub nemore . . . Hohenuurt vulgariter appellato“.³³⁾ Využívání farních kostelů jako center budoucího osídlení bylo jedním z charakteristických rysů vítkovské kolonizace.³⁴⁾ Tento způsob byl ovšem použit také při sídelní výstavbě zlatokorunského klášterství,³⁵⁾ ale snad i jinde.³⁶⁾

Prvotní nadání kláštera z roku 1259 prodělalo v době Vokova života (zemřel 3. června 1262) určitý vývoj, zachovalo si však několik charakteristických rysů.³⁷⁾ Předně klášter získal řadu užitků ze značně vzdálených a rozptýlených Vokových majetků (dokonce ve Slezsku). Tyto lokality představovaly zčásti okrajové položky krystalizující se Vokovy domény, k některým z nich pak zřejmě nebyl právní poměr donátora zcela jasný. Vedle toho dostal klášter tzv. klášterní les, území hornaté a zalesněné, jen velmi málo vhodné pro kolonizační činnost. Specifickou položku nadání tvořily patronáty vítkovských farních kostelů, jejichž donace (pokračující v šedesátých a sedmdesátých letech) byly činěny bez přihlídnutí k jmenovitým držitelům patronátních práv z rodu fundátorů a jejich příbuzných, ale i vůči plebánům.³⁸⁾ Je třeba podtrhnout pro vyšebrodské prostředí charakteristický rys, totiž že při jednotlivých donacích upřesňujících nadání kláštera, ale i později, nebylo přihlíženo k předchozím písemnostem. Klášter se snažil získat konfirmace k patronátům od jednotlivých Vítkovců, od pražského biskupa i panovníka, ale také písemnosti kuriální.³⁹⁾ Nejednou byl nucen k podpoření svých nároků použít podvržené listiny. Lze uvažovat o tom, že teprve koncem 13. století byla otázka patronátních práv vyřešena ve prospěch kláštera.

Donace Voka z Rožmberka vyšebrodskému klášteru byly rovněž jistým indikátorem počínajících snah českého panovníka o záchranu rychle se ztenčujícího „královského“ území na jihu Čech.⁴⁰⁾ Toto tvrzení lze podložit rozbořem vývoje kolonizačního úsilí Vokových ministeriálů v budějovické kotlině. Předání „Nouum

³²⁾ Srv. J. Čechura, „Počátky královského města Českých Budějovic,“ *passim*.

³³⁾ CDB V/1, č. 188, s. 188, s. 299.

³⁴⁾ Ukazují to právě Vokovy donační listiny Vyššímu Brodu, které detailně rozebral J. Čechura, „Počátky vyšebrodského kláštera,“ *JSH* 50, 1981, s. 7–11.

³⁵⁾ K tomu J. Čechura, „K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciánských klášterů (Zlatá Koruna v předhusitském období),“ *ČSČH* 29, s. 228–257 (zvláště 242–4).

³⁶⁾ Otázka by se měla stát předmětem dalšího studia, neboť jsou známy i případy právě opačné, kdy mohla být zřizena farnost až na základě určité koncentrace osídlení, srv. R. Zuber, *Osídlení Jesenicka do XV. století*, Opava 1972.

³⁷⁾ K tomu J. Čechura, „Počátky vyšebrodského kláštera“, s. 7–11; k datu Vokova úmrtí viz CDB V/1, s. 499, pozn. 1.

³⁸⁾ Detailně rozebral J. Šebánek, „Listiny přímětické a jiné naše listiny na patronátní práva z doby přemyslovské,“ *SPFFBU, C 3, V, Brno 1956*, s. 82–86.

³⁹⁾ Akcentuje to J. Šebánek, „Listiny přímětické . . .“, s. 85.

⁴⁰⁾ K tomu J. Zemlička, „Bezdězsko — královské území Přemysla Otakara II.,“ *ČSČH* 28, 1980, s. 726–752.

Forum“ klášteru — jako součást testamentu Voka z Rožmberka — znamenalo v konečném důsledku nejen neúspěch lokačního pokusu Vokova,⁴¹⁾ ale širěji vítkovského vůbec (Vítkovci v této době drželi statky nedílně),⁴²⁾ který byl dovršen založením královského města Českých Budějovic.

Je pravděpodobné, že vyšebrodský klášter nezískával z lokalit v budějovické kotlině — byť se jednalo o největší část jeho nadání — zřejmě až do doby kolem roku 1290 vůbec žádné užitky, a to ani z těch vsí, které se s ním v roce 1273 pokusil Přemysl Otakar II. směniti.⁴³⁾ Navíc zakladatel kláštera Vok z Rožmberka zemřel již v roce 1262, kdy jeho synové byli ještě dětmi, a nejvýznamnější z Vítkovců v letech 1262—1272 Vítek z Hradce neprojevoval o oblast Rožmberka ani Č. Krumlova prakticky žádný zájem.⁴⁴⁾

Již v úvodu bylo řečeno, že klášter ve Vyšším Brodě byl soukromým, tedy nepanovnickým založením.⁴⁵⁾ Tento aspekt je rozhodujícím momentem pro posuzování hospodářského, ale také právního a správního vývoje kláštera jak ve 13. a 14. století, tak i později.

Právě z něj lze usuzovat, že velmi zvolna se konstituující klášterní doména byla ve skutečnosti položkou rožmberského majetku, do určité míry analogicky jako zeměpanské kláštery byly součástí královské komory. Navíc diplomatický rozbor rožmberských a klášterních písemností ze šedesátých let 13. století a z pozdější doby ukázal, že došlo v podstatě ke splynutí rožmberského diplomatického zařízení (kanceláře) s klášterním.⁴⁶⁾ Uvedený poznatek má podle mého názoru nemalé důsledky i pro chápání správy rožmberských a rozptýlených klášterních statků v této fázi vývoje kláštera. Pro počáteční období jeho existence, přibližně do konce 13. století, byly rozptýlené klášterní statky spravovány pravděpodobně společně se statky rožmberskými.⁴⁷⁾

⁴¹⁾ J. Čechura, „Počátky královského města Českých Budějovic,“ *passim*.

⁴²⁾ Srv. L. Jirásko, *Osídlení Novobystřicka*, s. 266, pozn. 100, obecně V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945*, Praha 1975 (3. vydání), s. 508—518.

⁴³⁾ CDB V/2, č. 693, s. 332—3; k tomu také pozn. 47.

⁴⁴⁾ L. Jirásko, *K dějinám Jindřichova Hradce*, s. 79.

⁴⁵⁾ Základní práci je V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I*, Praha 1933, s. 47—49 a jinde.

⁴⁶⁾ Vycházím z formulace J. Šebánka, *Listiny přímětické*, s. 83: „V době synů Vokových (Jindřicha a Vitka) splývá diplomatické zařízení Rožmberků (kancelář) s prostředím jejich hlavní klášterní fundace, tedy s prostředím vyšebrodským.“ M. Truc, *Rožmberské listiny*, s. 123—4, užívající v pojetí úkolů kanceláře definice O. Redlicha, „Privaturkunden des Mittelalters“ (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*), München-Berlin 1911, s. 155, hovoří o „počátcích kanceláře“ pro první polovinu 14. století, vychází z „čistě“ diplomatické charakteristiky vztahující se k vydávání písemností.

⁴⁷⁾ M. Truc, *Rožmberské listiny*, s. 123, E. Círonisová, „Vývoj správy rožmberských panství ve 13.—17. století,“ *SAP XXXI/1*, 1981, nepřináší pro 13. století nic nového, navíc je místy nepřesná srv. údaje k Rožmberku; též práce spočívá zejména v době pohusitské. Klášter získával potřebné prostředky jak k „živobytí“, tak např. na stavbu klášterních budov přímo od Rožmberků, srv. analogii pro prostředí kláštera žďárského podle edd. J. Pohanka, M. Zemek, *Cronica domus Sarensis*, Brno 1964.

Tento názor lze podepřít z několika stran. Předně je patrná určitá kompetenční nejasnost a nevyhraněnost mezi prostředím rožmberským a vyšebrodským, která zároveň naznačuje, že mezi nimi lze stěží vést nějakou ostřejší linii. Naznačuje to již písemnost z roku 1263,^{47a)} provádající zlistinění transakce mezi Čéčem z Budějovic (vydavatelem listiny) a vyšebrodským klášteřem, kde mezi svědky vystupuje „iudex de Stradonitz“ vedle řady rožmberských ministeriálů, přestože Stradonice (Rožnov) měly podle Vokovy listiny z roku 1261 patřit klášteru.⁴⁸⁾ V listině z roku 1281,⁴⁹⁾ zachycující donaci Jindřicha z Rožmberka klášteru, vystupují plebáni farních kostelů v Rožmberku, Přídolí a Rožmitálu na straně vítkovských svědků tohoto pořízení, ačkoli patronátní právo ke kostelu v Rožmberku získal klášter v roce 1271,⁵⁰⁾ ke kostelům v Přídolí a Rožmitálu již v roce 1259 (součást klášterního nadání).⁵¹⁾ Významný je i údaj z roku 1290,⁵²⁾ kdy klášter hodlal založit dvůr v Boršově a zřejmě zamýšlel zrušit zdejší farní kostel. Přitom žádal pražského biskupa Tobiáše z Bechyně, aby povolil nové přifaření poddaných (plebe) ke kostelu v Kamenném Újezdu,⁵³⁾ sídlu jednoho z rožmberských ministeriálů. Přitom tato změna nebyla ničím podmíněna či omezena. Tato zjištění podporuje i vlastní diplomatická aktivita kláštera, nápadně malá až do roku 1302, kdy rožmberská větev Vítkovců přechází na Č. Krumlov. Vedle uvedených aspektů je třeba připomenout, že jen zvolna se konstituující vyšebrodská pozemková država byla „de iure“ majetkem kláštera, „de facto“ náležela k rožmberským držávám.⁵⁴⁾ Pro posouzení této otázky je velice výmluvný pasus v donační listině Petra z Rožmberka z roku 1318, v níž uvedené lokality získává klášter Vyšší Brod „pleno iure, quo nos antecessoresque nostri inconcusse ipsas possedimus, iusto donavimus proprietatis tytulo perpetuo possidendas, excepto dumtaxat iure nostro feudali, quo nobiles illius districti ab antiquo progenitoribus nostris et nobis sunt astricti, quod nobis et nostris successoribus perpetuo reseruamus . . .“⁵⁵⁾

Pro další vývoj v této oblasti je více než charakteristická reakce Rožmberků na privilegium Karla IV. z roku 1348, kterým osvobodil vyšebrodský klášter, jeho statky a poddané od placení berně a dávek.⁵⁶⁾ Ještě v roce 1420, tedy v době, kdy

^{47a)} CDB V/1, č. 374, s. 556.

⁴⁸⁾ CDB V/1, č. 284, s. 422—4.

⁴⁹⁾ UBH, č. 30, s. 34—6.

⁵⁰⁾ CDB V/2, č. 645, s. 272.

⁵¹⁾ CDB V/1, č. 188, s. 298—300.

⁵²⁾ UBH, č. 39, s. 44.

⁵³⁾ Srv. CDB V/1, č. 374, s. 556, a J. V. Š i m á k, ČD I/5, s. 1076, pozn. 2.

⁵⁴⁾ Rozdíl mezi faktickou a právní držbou statků pro oblast Jindřichohradecka ukazuje L. J i r á s k o, *K dějinám Jindřichova Hradce*, s. 83. Vzhledem k analogické situaci v oblasti Vyššího Brodu je zřejmé, že rozhodovala vrchnost a nikoli církevní instituce; zde se jedná o cisterciáky a německé rytíře.

⁵⁵⁾ UBH, č. 65, s. 65—7.

⁵⁶⁾ UBH, č. 90, s. 90—92, s. 92—93, č. 92, s. 93—94, k tomu detailně V. V a n ě č e k, *Základy II*, s. 110.

potřeboval finanční prostředky, neváhal Oldřich z Rožmberka zabrat klášteru jeho poklad,⁵⁷⁾ a v roce 1427 dokonce pronajmout rodovou fundaci Reinprechtu z Wallese.⁵⁸⁾

Poměrně rozsáhlý úvod k vlastnímu rozboru nejstaršího českého urbáře byl nutný pro začlenění vzniku a funkce urbáře do širšího kontextu a pochopení jeho významu. Je přitom třeba brát v úvahu, že vyšebrodský klášter představoval s největší pravděpodobností nejvýznamnější soukromou fundaci v předhusitských Čechách, jež si podržela tento charakter; totéž ovšem platí v rámci studia šlechty o Vítkovcích, později pak zvláště o jejich rožmberské větvi. Jednalo se tedy o prostředí v našich podmínkách dosti specifické, k němuž není dostatek analogií. Zřejmě z tohoto důvodu také není vždy soukromý charakter fundace náležitě chápán a interpretován.⁵⁹⁾ Struktura nadání vyšebrodského kláštera ukazuje na jeho naprostou závislost (především v prvním období jeho existence) na fundátorech, kteří nepochybně zajišťovali i životní potřeby konventu a financovali výstavbu klášterního areálu.⁶⁰⁾

Po Vokově smrti — až do doby dospělosti jeho synů Jindřicha a Vítka, tedy na období asi jednoho desetiletí — vývoj kláštera prakticky ustal.

V roce 1273 se pokusil Přemysl Otakar II. směnit s klášterem vsi Stradonice (Rožnov), Plav, Malšice a Záboří (jednalo se o lokality ležící v těsné blízkosti nově založeného královského města Českých Budějovic) za němčický statek, sídlo jednoho z předních Vokových ministeriálů Svatomíra z Němčic.⁶¹⁾ Snaha českého panovníka posílit stagnující městské založení nebyla však úspěšná. Potvrzuje to listina Václava II. z roku 1292, která představuje zároveň jakýsi kompromis mezi českým panovníkem a Jindřichem z Rožmberka.⁶²⁾

V roce 1277 (tedy 15 let po Vokově testamentu) byla vydána listina obsahující donaci Vítka z Krumlova — Jilovice (Gywowiz), Na lomích („que postea dicta est vulgariter ‚ad piscatores‘“) a Hradoví („que nunc mutato nomine vocatur, ‚curia Witigonis‘“).⁶³⁾ Konfirmační listina Jindřicha z Rožmberka z roku 1278, potvrzující předchozí donaci, obsahuje navíc některé lokality, jejichž nabyvatelem se měl klášter stát: Přisahov (Pzizaho), Žumberk (Svnnenberch), Rückendorf (Rvkchendorf — dnes Hrudkov) a Dolní Drkolnou („minor plaga Gerberti“).⁶⁴⁾

⁵⁷⁾ Ed. B. Rynešová, *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I*, c. 137, s. 91—93.

⁵⁸⁾ Tamtéž, II, č. 37 (reg.), s. 26, kde je i další literatura.

⁵⁹⁾ Zde je třeba akcentovat význam práce V. Vaněčka, *Základy I—III*.

⁶⁰⁾ J. Čechura, „Patrová kaple a nejstarší části kláštera ve Vyšším Brodě,“ *Umění* 31, 1983, s. 317—333.

⁶¹⁾ Srv. Vokův testament, CDB V/1, č. 335, s. 496—9, k dalšímu odkazují podle rejstříku UBH (listiny do r. 1278 je ovšem nutné nahradit ed. CDB V/1—2).

⁶²⁾ UBH, č. 45, s. 48—9.

⁶³⁾ CDB V/2, č. 848, s. 563—4.

⁶⁴⁾ CDB V/2, č. 786, s. 612—3, srv. A. Profous, *Místní jména v Čechách I*, Praha 1947, s. 420—1.

Pro Jindřichův poměr ke klášteru je charakteristické, že o Vyšším Brodě hovoří jako o „*mea domus*“. V témže roce vydal uvedený šlechtic písemné pořízení před svým tažením do Rakous; podle kterého — kdyby se nevrátil — má klášteru připadnout trh v Horním Dvořišti („*forum in Merica*“) a Herbertov (Gerbrethschlag).⁶⁵⁾ Listina však nenabyla právní platnosti, neboť Jindřich se z tažení vrátil. Do konce sedmdesátých let 13. st. lze klást i vznik urbáře.

Struktura urbaniální vyšebrodské písemnosti je následující:

- I. Urbář vyšebrodského kláštera z konce sedmdesátých let 13. století (UVB I.)
- II. Naturální dávky z rychty Plav z počátku devadesátých let 13. století ————— (UVB II.)
- III. Naturální dávky z rychty Hořice z počátku devadesátých let 13. století —————
- IV. Ostatní urbaniální zápisy naturálních dávek asi z devadesátých let 13. století

Je patrné, že z diplomatického hlediska prodělala písemnost určitý vývoj. Původně se jednalo o klášterní urbář z konce sedmdesátých let 13. století (UVB I.), který byl kolem roku 1290 rozšířen o další položky a změnil svůj charakter — stal se souhrnným urbářem naturálních dávek kláštera (UVB II.).

I. UVB I.

Údaje obsažené v UVB I. se týkají lokalit v blízkém okolí kláštera. Většina z nich pochází — podle donačních listin — z roku 1278, zbývající pak již z období mezi roky 1259—1278. Pouze Lachovice jsou doloženy později — roku 1338,⁶⁶⁾ kdy však vyšebrodský opat prováděl již reluci některých dávek. S přihlédnutím k poloze vsi vůči klášteru, ale také ke skutečnosti, že všechny donace Vítkovců (či jejich ministeriálů) nejsou podloženy vydáním listin, je možné položit nabytí vsi Vyšším Brodem již na konec sedmdesátých let 13. století.

Významné jsou tři papežské listiny z 31. března 1278,⁶⁷⁾ které dávají nahlédnout do vnitřní situace kláštera a jeho postavení na poli hospodářském. V první listině potvrdil papež Mikuláš III. klášteru všechna jeho privilegia (s výjimkou fundační listiny vydané pražským biskupem Janem III. se jednalo vesměs o Vokovy písemnosti!). Ve druhé listině nařídil pražskému biskupovi Janovi III. z Dražic, aby chránil statky kláštera proti škůdcům. Konečně v poslední písemnosti povolil papež Vyššímu Brodu získat zpět zastavené statky.

Zaměření zmíněných papežských písemností doplňuje v jistém ohledu kvitanční listina Sibota z Sprinzensteinu, v níž potvrdil klášteru přijetí peněz a koní.⁶⁸⁾

Uvedené listiny naznačují, že ani rožmberské klášterní založení, nacházející se zdánlivě stranou vrcholícího odboje Vítkovců proti českému panovníkovi,

⁶⁵⁾ CDB V/2, č. 879, s. 616—7.

⁶⁶⁾ Ed. V. Schmidt, *Nachträge*, č. 13, s. 4.

⁶⁷⁾ CDB V/2, č. 865, 866, 868, s. 586—8, 589—90; tyto písemnosti dosud nebyly známy.

⁶⁸⁾ Ed. V. Schmidt, *Nachträge*, s. 1—2, č. 2 (cit. podle separátu práce).

nezůstalo dosahu těchto událostí ušetřeno. Listiny Mikuláše III. lze podle mého názoru interpretovat i širěji. Jednalo se zřejmě o pokus kláštera vymanit se z nej- užší závislosti na fundátorském rodu (který zejména mohl disponovat jeho stat- ky) pomocí kuriálních písemností.⁶⁹⁾

S přihlédnutím k donačním listinám Vítkovců, papežským listinám, ale i k cel- kové situaci nejen v Čechách vůbec, ale zvláště na českém jihu, považuji dobu kolem roku 1278 — tedy konec sedmdesátých let — za nejpravděpodobnější dobu sepsání urbáře jako vnitřní evidenční pomůcky registrující skutečný rozsah kláš- terního majetku v tomto období. Dataci lze podepřít i vnitřním rozbořem UVB I. U jednotlivých lokalit je uvedena pouze lánová výměra a dávky vajec a sýrů, které mají být odevzdávány z každého lánu v neobvyklých výběrčích termínech — „Pascha et Pentecosten“.⁷⁰⁾

Dávky uvedené v UVB I.

lokalita	lánová výměra	vejce	sýry
Vyšší Brod (forum)	16 (+ 2 svobodné) ⁷¹⁾	520	16 ⁷²⁾
Kapličky (cum villis adiacentibus)	— (?)	780	60 ⁷³⁾
Ruckendorf (dnes Hrudkov)	10	200	10
Janův mlýn	— (1)	20	1
Horní Přisahov	6	120	6
Dolní Přisahov	5	100	5
Lachovice	— (5)	100	5
Horní Drkolná	8	160	8
Dolní Drkolná	7	140	7
Rayttlas (?) ⁷⁴⁾	2	40	2

Uvedené údaje o naturálních dávkách je možné interpretovat pouze jako redu- kovanou formu renty z nově založených vsí (tzv. „pomoci“), jež ovšem nevznikly kolonizační aktivitou kláštera; v době sepsání urbáře byly „na lhotě“, tj. byly dosud osvobozeny od placení peněžních dávek.⁷⁵⁾ Zjištění potvrzuje u jednotli-

⁶⁹⁾ K významu kuriálních písemností u nás blíže Z. F i a l a , „K otázce funkce našich listin do konce 12. století,“ SPFFBU, 9, řada historická C7, Brno 1960, s. 5—34, jenž se sice zabývá zejména 12. stoletím, ale vzhledem ke specifice prostředí Vyššího Brodu je možné jeho závěry vztáhnout i sem.

⁷⁰⁾ K výběrčím termínům F. G r a u s , *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 144—5.

⁷¹⁾ Výměra udána souhrnně — 18 lánů. Zde je také uveden jediný peněžní údaj v písemnosti. O povaze platu však nelze říci nic bližšího.

⁷²⁾ Jedná se zjevně o pisařskou chybu, in: VB 49, fol. 73r je XXVI.

⁷³⁾ K tomu viz pozn. 77.

⁷⁴⁾ Blíže nelokalizovatelné.

⁷⁵⁾ F. G r a u s , *Dějiny II*, s. 85—86.

vých lokalit uvedená lánová výměra, přičemž je důsledně používán termín „laneus“ a nikoli starší „terra, mansus“ apod. Pro srovnání je možné uvést urbář pražského biskupství z let 1283/4,⁷⁶⁾ kde je udávána výměra půdy v jednotce „terra“, ale i „laneus“. U těch vyšebrodských lokalit, kde není lánová výměra uvedena (údaje mohly „vypadnout“ při opisování do manuálu), ji lze snadno doplnit, neboť poměr odevzdávaných vajec a sýrů je v UVB I. (s jedinou zdůvodnitelnou výjimkou)⁷⁷⁾ pevně stanoven na 20:1 z každého lánu.

Zvláštní pozornost vyžaduje výklad výběrčích termínů „velikonoční a o letnicích“. Jejich neobvyklost ovšem odpadá, provedeme-li srovnání s některými domácimi lokačními listinami, které rovněž mají pro odevzdávání určitých naturálních dávek termíny „Pascha et Pentecosten“.

V lokační listině premonstrátského kláštera Hradiště (Hradisko u Olomouce) z roku 1273, vydané při vysazení „novam plantationem“ Štěpánova, je uvedeno:⁷⁸⁾ „... tres honores, videlicet in Nativitate Domini IIIor pullos, in festo Pasche XL ova, in Pentecoste IIIor caseos...“ z každého lánu, vedle peněžních dávek a dalších naturálních povinností. Vzhledem k tomu, že se nejedná o vysazení na „zeleném drnu“, není zde uvedena „lhota“. V lokační listině téhož kláštera z roku 1292, kterou je provedeno vysazení „Alba ecclesia“,⁷⁹⁾ tedy Hranic na Moravě, jsou vedle různé délky „lhoty“ (pro lány již kultivované 6 let, pro nově vyměřené 12 let) určeny „pomoci“: „... unam scapuam bonam in festo Pasche, et IVor caseos in Pentecoste, quatuor pullos in festo Michaelis...“ V listině želivského kláštera z roku 1303⁸⁰⁾ se setkáváme se situací podobnou. Je dávána „lhota“ pro kultivované lány 3 roky, pro nově vyměřené 15 let, přičemž poddaní jsou povinni odevzdávat „insuper homines sic locati de laneo dabunt in festo Pasche XX ova, in festo Pentecostes duos caseos, et duos caseos, et duos pullos in festo s. Martini...“ O tom, že uvedené termíny byly u nás zřejmě tradičně užívány pro odevzdávání určité položky naturálních dávek (sýrů a vajec), vypovídá i písemnost z roku 1343,⁸¹⁾ kterou Hynek Berka z Dubé obnovuje původní lokační listinu městečka Hostomic, jež byla ztracena. V nové listině stojí: „Et homines ibidem in opido peccora habentes, solvunt per annum quilibet de paschuis et graminibus, que habent in silva nostra Birdo, per unum caseum et decem ova tempore suo circa festum Pasche et Penthecostes.“ Dokladů o redukováném úroku v době „lhoty“ lze nalézt řadu. Je v nich patrný jistý vývojový trend směřující k redukcí i těchto dávek, nazývaných rekogniční; např. v listině z roku

⁷⁶⁾ Ed. R. Nový, *Nejstarší český urbář*, s. 221–223.

⁷⁷⁾ K tomu srv. část I. této práce.

⁷⁸⁾ CDB V/2, č. 710, s. 358.

⁷⁹⁾ Ed. J. Emler, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II* (dále RBM), Prae 1882, č. 1568, s. 672–3.

⁸⁰⁾ RBM II, č. 1945, s. 837.

⁸¹⁾ Ed. A. Haas, *Codex iuris municipalis* (dále CIM) IV, 1, Praha 1954, č. 53, s. 77–80 – RBM IV, č. 1258, s. 498–500.

1324,⁸²⁾ týkající se vysazení vsi emphyteutickým právem: „Item augnum vel tres grossos pro auguo et octoginta ova, et hoc in festo Pasce singulis annis de quolibet laneo soluere tenebuntur . . .“ Zde se ovšem nejednalo o novou lokaci.

Navržený termín sepsání UVB I. podporuje i doba, po kterou byli osadníci osvobozeni od dávek úplně či dílčím způsobem. V Čechách nepřesahuje „lhota“ 20 let.⁸³⁾ Tuto dobu nepřekračují ani uvedené lokality vyšebrodské.

Jedním z předních Vokových ministeriálů byl „dominus Gerbertus“, s nímž se — jako se svědkem — setkáváme v řadě listin. Naposledy se vyskytuje ve Vokově závěti ze 4. června 1262,⁸⁴⁾ kde však získává pouze několik koní. Gerbertus patřil mezi ty Vokovy ministeriály, kteří tvořili jeho družinu, nebyl pevněji usazen; jeho úkoly nebyly spjaty s kolonizací a za doby Vokova života nedržel žádné statky. Z tohoto důvodu je vhodné uvažovat o Gerbertově vlastní kolonizační aktivitě až po Vokově smrti, která přinesla změnu v jeho dosavadním způsobu života. Podobně jako jiní Vokovi ministeriálové zůstal ve vítkovských službách, ale začal působit jiným směrem. S Gerbertovým jménem je spojeno založení tří vsí v blízkosti Vyššího Brodu, jejichž dnešní názvy jsou Horní a Dolní Drkolná a Herbertov. V pramenech ze sedmdesátých a osmdesátých let jsou zachyceny v této podobě: „minor plaga Gerberti“, „Gebrechtschlag“ a „tertia plaga domini Gerberti . . . quam exstirpavit Jur“. Posledně jmenovaný údaj pochází z roku 1281, kdy se o Gerbertovi hovoří „pie memorie“⁸⁵⁾ a je patrné, že jeho kolonizační dílo dokončuje blíže neurčitelný Jur. O Gebertově postavení svědčí skutečnost, že všechny vsi, které založil, přešly do rukou kláštera cestou donací Vítkovců (Rožmberků). Bereme-li rok 1262 jako terminus post quem založení těchto vsí, pak ke konci sedmdesátých let nepřesáhla doba, po kterou byly „na lhotě“, domácí zvyklosti. Podoba jmen lokalit ukazuje (s přihlédnutím k výše uvedeným donacím), že nebyly dosud pevně fixovány názvy nových vsí a dvorů, klášteru předávaných.

Provedený rozbor prokázal, že jádro písemnosti zachované v manuálu Jana Staicze obsahuje nejstarší český urbář, který vznikl na konci sedmdesátých let 13. století.

Dříve než přikročím k analýze dalších částí písemnosti, je nutné pojednat o UVB I. jako o pramenu pro poznání hospodářského a správního vývoje kláštera.

Rozbor urbáře naznačil, že klášter — třebaže situovaný do krajiny, která začala být systematicky osídlována až po polovině 13. století — nebyl považován za nositele přímé kolonizační aktivity. Z charakteru lokalit, které byly postupně předávány do držby Vyššímu Brodu, lze usuzovat, že role nového kláštera byla

⁸²⁾ RBM III, č. 976, s. 381—2.

⁸³⁾ F. G r a u s, *Dějiny II*, s. 86.

⁸⁴⁾ CDB V/1, č. 335, s. 496—9.

⁸⁵⁾ UBH, č. 30, s. 35.

spatřována nikoli v zakládání vsí na „zeleném drnu“, ale v zúrodnění nově osídlené krajiny, ovšem pod úzkým dohledem fundátorského rodu.⁸⁶⁾ Z tohoto hlediska není náhodné, že ještě v rožmberském urbáři ze sedmdesátých let 14. století (nejspíše z let 1374—8)⁸⁷⁾ je uvedena lokalita „Nova plantacio Martin-kow“⁸⁸⁾, nacházející se pouhé 2 km od Vyššího Brodu v rámci statků spravovaných z Rožmberka, které zasahovaly do blízkosti kláštera, takže lze spíše hovořit o enklávě klášterních statků kolem Vyššího Brodu uvnitř rožmberského dominia.

Snad jediný kolonizační pokus kláštera před rokem 1278 se mohl uskutečnit v tzv. klášterním lese. V urbáři je poprvé zachycena „Capella (dnešní Kapličky) et villis adiacentibus“. Ze skutečností, že lokality nejsou jmenovitě uvedeny, ani jejich souhrnná lánová výměra, lze usuzovat, že samotné vysazení bylo kolem roku 1278 teprve v počáteční fázi realizace. Tomu by odpovídal i fakt, že stanovený počet vajec a sýrů (pokud se nejedná o písařskou chybu) je 780:60, což nedává poměr 20:1 mezi těmito produkty zjištěný v případě ostatních lokalit kolem kláštera. Z etymologie názvu „Capella“ (vyjdeme-li z užití tohoto pojmenování pro jiná založení) vyplývá, že zakladatelem kaple jako centra budoucího osídlení mohl být nejspíše Vok z Rožmberka.⁸⁹⁾ Přihlédneme-li navíc k pomalu postupující výstavbě klášterního areálu, zejména konventního kostela, stává se tato možnost velice pravděpodobnou.

UVB I. naznačuje — byť v zárodečném stadiu — konstituující se správní systém klášterních statků. Situace v době sepsání urbáře ukazuje na proces vedoucí ke vzniku správních jednotek nazývaných později „rychtářství-judicionatus“.⁹⁰⁾ Podle nich byl pak detailně členěn UVB 1530 A, B.

V sedmdesátých letech 13. století se setkáváme zatím pouze s počátky pozdějších správních center Vyššího Brodu a Kapliček. V případě prvé lokality je situace zřejmě poněkud komplikována skutečností, že zdejší rychtář byl v době vzniku urbáře daleko více úředníkem rožmberským než blízkého kláštera. Vypovídá o tom např. listina z roku 1282.⁹¹⁾ Nejasná je i funkce, kterou měl zdejší „prae-co“, jenž byl rovněž držitelem svobodného lánů. Vsi uvedené v UVB I. byly spravovány z vyšebrodské rychty zřejmě nejpozději od přelomu 13. a 14. století. V Kapličkách je zachycen stav v počátečním vývojovém stupni. Tato okolnost má značný význam z hlediska geneze správy klášterních statků; ukazuje totiž,

⁸⁶⁾ Srv. shodné zjištění L. Jirásk a, *K dějinám Jindřichova Hradce*, s. 80.

⁸⁷⁾ Dosavadní názory shrnuty u M. Truce, *Glosy*, passim.

⁸⁸⁾ Ed. J. Truhlář, *Urbář*, s. 5, č. 19.

⁸⁹⁾ Vok byl fundátorem původní patrové kaple ve Vyšším Brodě, jež současně sloužila jako prvotní klášter; k zakládání kaplí na území dnešního Rakouska srv. R. Wagner-Rieger, „Gottische Kapellen in Österreich,“ in: *Festschrift K. M. Svoboda*, Wien-Wiesbaden 1959, s. 273—307, a také V. Stevens, „Burgkapellen im deutschen Sprachraum,“ in: *Veröffentlichungen der Abt. Architektur des Kunsthistorischen Instituts der Universität Köln*, Köln 1974.

⁹⁰⁾ K pojmu rychta, rychtářství J. Čechura, *K některým aspektům*, s. 237—239.

⁹¹⁾ Ed. V. Schmidt, „Einige bisher unbekannte Urkunden,“ *MVGDB* 27, 1888, č. 1, s. 237.

že se zde tento správní systém uplatnil od prvopočátku a nedoznal do roku 1530 změn.

Rychtářství vyšebrodského kláštera v roce 1530⁹²⁾

1. Vyšší Brod
2. Studánky
3. Kapličky
4. Bolechy
5. Hořice na Šumavě
6. Záboří
7. Zbraslav
8. Hodonice
9. Bujany

Je zřejmé, že farní kostely (ale snad i kaple — v Kapličkách je doložen farní kostel v roce 1377⁹³⁾) hrály významnou úlohu při osídlování jihu Čech. Otázku sice nelze na tomto místě řešit, je však nutné se alespoň zmínit o tom, že vznik farní sítě v této oblasti je třeba považovat nikoli za dovršení předchozí sídlištní výstavby, ale právě naopak — za krystalizační jádro budoucího osídlení. Z toho ovšem vyplývá, že volba umístění farních kostelů přímo ovlivňovala sídelní výstavbu. Nelze vyloučit, že s podobným vývojem se můžeme setkat i v jiných oblastech Čech, zejména mimo staré sídelní území.

I.—III. UVB II.

Doba kolem roku 1290 představuje novou etapu ve vývoji sledované písemnosti, odrážející rozšíření klášterních statků. I když se v zápisech učiněných v této době setkáváme opět jen s dávkami vajec a sýrů, není možné usuzovat, že se jednalo o pouhou dílčí evidenci naturálních dávek. U vsí vysazených až v šedesátých letech 13. století lze jednak předpokládat možnost reluce těchto dávek, jednak — vzhledem k nepoměrně horším objektivním faktorům spoluurčujícím výši feudální renty (bonita půdy, členitá zalesněná krajina)⁹⁴⁾ — se nelze pravděpodobně domnívat, že by klášterní poddaní odevzdávali ještě další naturální dávky.⁹⁵⁾

Rozbor jednotlivých položek doplňujících UVB I. na UVB II. ukazuje poněkud paradoxní situaci, že teprve kolem roku 1290 mohl klášter participovat na užitech ze vsí v oblasti Českých Budějovic, přestože podle Vokových do-

⁹²⁾ Podle ed. V. Schmidta, *Urbar des Cistercienser Stiftes*, passim.

⁹³⁾ Ed. J. Emler, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim* (dále LC) III—IV, Pragae 1879, s. 78; není bez zajímavosti, že v roce 1406 zde vykonává patronátní právo Jindřich z Rožmberka, LC VI, s. 177.

⁹⁴⁾ K tomu R. N o v ý, „Struktura feudální renty v předhusitských Čechách,“ *ČSČH* 9, 1961, s. 60—74.

⁹⁵⁾ Srv. ed. V. Schmidt, *Urbar des Cistercienser Stiftes*, kde jsou ovšem některé další naturální dávky uvedeny.

načních listin z let 1259—1262 měly tvořit nejdůležitější část klášterního nadání.⁹⁶⁾ Skutečnost byla ovšem podstatně odlišná. V kontextu možností správy těchto klášterních statků, ale i zesíleného zájmu Přemysla Otakara II. o oblast budějovické kotliny není toto zjištění nijak překvapující. Detailně jsem se zabýval peripetemiemi kolem vzniku Českých Budějovic v rámci odboje Vítkovců vůči českému panovníkovi na jiném místě.⁹⁷⁾ Zde stačí konstatovat, že teprve období po odstranění Záviše z Falkenštejna a upevnění vlády Václava II. kolem roku 1290 přineslo nový vývoj ve vztazích českého panovníka a Rožmberků; 3. července 1292 byla vydána listina Václava II. zachycující v jistém ohledu tento kompromis.⁹⁸⁾ Písemnost představuje zároveň s největší pravděpodobností terminus ante quem pro zapsání povinností rychtáře ze vsi Plav, které bezprostředně navazují na údaje v UVB I. Součástí statků, jež Václav II. potvrdil klášteru ve Vyšším Brodě, bylo i Záboří (klášter měl ovšem tuto lokalitu držet nepřetržitě od roku 1263, kdy mu ji „prodal“ jako „possessio“ Čech z Budějovic),⁹⁹⁾ neboť vsi vyšebrodského kláštera na Budějovicku byly později spravovány z rychty v Záboří.¹⁰⁰⁾ Datace vzniku zápisu souvisí s následujícím urbaniálním zápisem týkajícím se Hořic na Šumavě.

Pokud jde o oblast Budějovicka, pobíral klášter naturální dávky z Plavu, Boršova a Lhotky (dnešní Heřmaň). Je pozoruhodné, že rychtář ze vsi Plav byl povinen dopravovat naturální dávky do značné vzdálenosti (vzdušnou čarou přes 40 km, po komunikacích ještě o polovinu více), ačkoliv mohl zemědělské produkty prodat na trhu v blízkých Českých Budějovicích (vzdálenost není ani 6 km). Další trh byl navíc v sousedních Stradonicích (Rožnově), nazývaných v roce 1292 „villa forensis“.¹⁰¹⁾ Fakt, že tato možnost, jež se zdá z dnešního pohledu daleko výhodnější, nebyla využita, může být interpretován dvojím způsobem, v obou případech však charakterizuje sociálně ekonomický vývoj jihu Čech ve druhé polovině 13. století.

Předně odevzdávané produkty mohly mít pro klášter větší cenu ve své naturální podobě, což by nasvědčovalo jistým zásobovacím potížím kláštera a malému významu místního trhu ve Vyšším Brodě, který spíše mohl mít charakter celnice, případně tranzitní. Této situaci by odpovídalo založení několika klášterních dvorů v blízkosti Vyššího Brodu, jejichž inventář je znám z roku 1373.¹⁰²⁾ Teprve pozvolné se zahušťující osídlení této oblasti na přelomu 14. a 15. století snad umož-

⁹⁶⁾ Srv. J. Čechura, „Počátky vyšebrodského kláštera,“ s. 7—11.

⁹⁷⁾ J. Čechura, „Počátky královského města Českých Budějovic,“ *passim*.

⁹⁸⁾ UBH, č. 45, s. 48—49.

⁹⁹⁾ CDB V/1, č. 374, s. 556—7.

¹⁰⁰⁾ Srv. ed. V. Schmidt, *Urbis des Cistercienser Stiftes*, s. 45—54, ve vsi Plav pak už není doložena funkce rychtáře.

¹⁰¹⁾ UBH, č. 45, s. 48—49.

¹⁰²⁾ UBH, č. 139, s. 156—157.

nilo zmenšení rozsahu vlastního hospodářství kláštera v 15. století. Srovnávací materiál poskytuje inventář z roku 1457.¹⁰³⁾

Přestože naznačený vývoj považuji za pravděpodobnější, domnívám se, že je nutné uvést i alternativu druhou, totiž že zemědělské produkty nemohly být v blízkých Českých Budějovicích zpeněženy pro prakticky neexistující městský trh. Musíme vzít v úvahu, že královské město České Budějovice se zpočátku nevyvíjelo příliš příznivě a že lze hovořit o jeho určité stagnaci;¹⁰⁴⁾ navíc bylo v letech 1277 a 1279 vypáleno Vítkovci.¹⁰⁵⁾ Proto nadhozená možnost nemusí být pouhou hypotézou. Stabilizaci poměrů královského města přineslo až dědičné předání rychtářského úřadu bohatému kutnohorskému těžaři Klaricovi Václavem II. v roce 1296.¹⁰⁶⁾

Dalším zápisem v urbáři je povinnost rychtáře z Hořic na Šumavě dopravit do kláštera ve výroční den svěcení konventního kostela (pravděpodobně 1. června)¹⁰⁷⁾ 120 vajec.

Statek Hořice na Šumavě byl založen zřejmě Jindřichem z Kosové Hory, spřízněným s Vítkovci; poprvé se objevuje v pramenech v roce 1274.¹⁰⁸⁾ Od něho si statek vynutil Záviš z Falkenštejna (přestože je tento akt později charakterizován tak, že Záviš jej „emerat legitime“).¹⁰⁹⁾ Zřejmě nedlouho poté, co byl tento přední Vítkovec zajat (nejspíše na počátku roku 1289),¹¹⁰⁾ daroval jeho bratr Vítek z Krumlova na Hluboké Hořice vyšebrodskému klášteru, nepochybně proto, aby byl tento statek ušetřen před panovnickým zábořem. Soudím, že se tak muselo stát před Závišovou popravou, to znamená před 24. srpnem 1290.¹¹¹⁾

Uvedené chronologické údaje umožňují tedy položit nabytí užitků z rycht Plav a Hořice na Šumavě a jejich možné zapsání do urbáře kláštera zřejmě již před toto datum. Ostatně již 15. listopadu 1290 je zlistiněn prodej hořického statku klášteru ve Vyšším Brodě Václavem II. s tím, že je považován za královskou odúmrtí;¹¹²⁾ český panovník jej přenechal klášteru za 500 hřiven stříbra. Ze zmínky, že Jindřichovi potomci nemají na Hořicko žádný nárok, lze soudit, jak se statek dostal do Závišových rukou. V listině z roku 1293 pak měly sporné zájmy jednotlivých stran svou dohru. Jindřich z Rožmberka a Smil z Hradce zde vystupují jako

¹⁰³⁾ UBH, č. 234, s. 290—291.

¹⁰⁴⁾ K tomu J. Čechura, „Počátky královského města Českých Budějovic,“ *passim*.

¹⁰⁵⁾ Ed. K. Köpl, *Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen*, Praha 1901, č. 14, s. 8—9, č. 16, s. 10.

¹⁰⁶⁾ B. Janoušek, „Rod Klariců a rychtářský úřad v Českých Budějovicích,“ *JSH* 34, 1965, s. 1—13.

¹⁰⁷⁾ Podle data fundační listiny pražského biskupa Jana III. z Dražic z roku 1259 (CDB V/1, č. 188, s. 298—300).

¹⁰⁸⁾ CDB V/2, č. 737, s. 399.

¹⁰⁹⁾ UBH, č. 38, s. 43.

¹¹⁰⁾ K datu J. Šusta, *České dějiny II/1*, Praha 1935, s. 397.

¹¹¹⁾ Tamtéž, s. 413—415.

¹¹²⁾ UBH, č. 38, s. 42—43.

rozhodčí sporu mezi vyšebrodským klášteřem a syny Jindřicha z Kosové Hory, jehož konečným výsledkem byl určitý peněžní doplatek ze strany kláštera.¹¹³⁾ Statek Hořice měl pro vyšebrodský klášter značný význam, neboť tvořil jádro pozdějšího „rychtářství Hořice“.¹¹⁴⁾ Není možné nechat stranou ani zájem Rožmberků o tuto oblast, a to již proto, že se jednalo o území sousedící s doménou kláštera ve Zlaté Koruně.

Položil jsem možnost získání naturálních dávek z Plavu i Hořic do doby před vydáním písemností znamenajících „de iure“ uzavření některých sporných otázek, zejména majetkoprávní povahy, mezi českým panovníkem a prostředím jižních Čech. Přitom jsem přihlížel k tomu, že mohly být spíše naplňovány zájmy Rožmberků než centrální panovnické vlády do té doby, dokud Václav II. nekonsolidoval své postavení. Lze velmi pravděpodobně předpokládat, že jeho mocenské ambice v oblasti jižních Čech nemohly být za života Závěše z Falkenštejna příliš silné.¹¹⁵⁾ Přesto však by se dalo uvažovat i o tom, že oba zápisy byly učiněny až po vydání příslušných panovnických listin a smíru se syny Jindřicha z Kosové Hory, tedy v letech 1292 a 1293. Pak bychom mohli brát léta 1293—4 jako dobu, v níž získal klášter naturální užitky z obou rycht. To by ovšem vyžadovalo předpoklad, že Závěš nebylo hned po roce 1292 považováno za centrum vyšebrodských statků na Budějovicku. Kloním se k alternativě kladoucí oba zápisy již k roku 1290, přičemž akcentuji možnost faktické držby.

IV. Ostatní urbaniální zápisy

Zbývá stručně pojednat o zbývajících čtyřech lokalitách, které jsou obsaženy ve vyšebrodské písemnosti. Jde o Slupečnou, Oppach (dnes Přední Kruhová), blíže nelokalizovatelný „Pisenrait“ (snad totožný s lokalitou známou jako „villa, in qua residebat Otthardus“) a Pošlák (dnes Výšina). Slupečná se sice vyskytuje v písemných pramenech až roku 1354,¹¹⁶⁾ kdy klášter pronajímá část z jejích užitků; pro blízkost této lokality Vyššímu Brodu je však zřejmě vhodné položit (s přihlédnutím k chronologii zápisů) její nabytí klášteřem do úzké souvislosti s oběma lokalitami v UVB II. jdoucími po Slupečné. Jedná se o Oppach (Přední Kruhovou), jenž je lokalizován „circa Hodonicz“. Listina z roku 1281 obsahuje donaci jak Oppachu, tak Hodonic.¹¹⁷⁾ Do faktické držby kláštera však přešel na počátku devadesátých let 13. století zřejmě jenom Oppach (Přední Kruhová). Z toho lze usuzovat, že poslední urbaniální zápisy v UVB II. nevznikly o mnoho

¹¹³⁾ UBH, č. 52, s. 55—56.

¹¹⁴⁾ K tomu J. Šusta, ČD II/1, s. 507—512, Přehled dějin Československa I/1, s. 230—233.

¹¹⁵⁾ Ed. V. Schmidt, *Urbar des Cistercienser Stiftes*, s. 36—44.

¹¹⁶⁾ UBH, č. 103, s. 109—111.

¹¹⁷⁾ UBH, č. 30, s. 34—36.

později, než klášter mohl provést evidenci dávek z rycht ve vsích Plav a Hořice na Šumavě. Časové posuny mezi právním pořízením a skutečným nabytím vsí klášterem jen potvrzují předchozí výklad.

Zbývá odpovědět na otázku, proč urbář neobsahuje další vyšebrodské statky, z nichž by klášter pobíral naturální dávky. Je třeba vyjít z faktu, že urbář zůstal funkční jak v devadesátých letech 13. století, tak i na počátku 14. století, byť do něj nebyly učiněny další zápisy.

Přehlízíme-li donace a vlastní majetkové transakce kláštera ve Vyšším Brodě do roku 1350, shledáváme v této sféře vcelku nepatrný vývoj (měřeno ovšem písemnými pořízením). Musíme nechat stranou poněkud nejasnou první samostatnou transakci kláštera, kdy v roce 1300 koupil za 200 liber vídeňských feniků ves „Gerleithen“ (dnes Dlouhá Stropnice) u Horní Stropnice; o dva roky později koupil klášter navíc polovinu trhu ve Stropnici, celkem za 422 liber vídeňských feniků.¹¹⁸⁾ O těchto majetcích se však později z diplomatického materiálu kláštera nic nedovídáme. Domnívám se, že se jednalo spíše o transakci mezi Smilem z Nových Hradů a Rožmberky, neboť v oblasti Stropnice drželi četné statky. Obě Stropnice jsou ostatně zachyceny v jejich majetku v rožmberském urbáři ze sedmdesátých let 14. století.¹¹⁹⁾ Následuje pak až donace z roku 1318 (je abstrahováno od zisku některých patronátních práv, koupě několika vinic v Rakousích apod.), kdy Petr z Rožmberka daroval klášteru čtyři vsi a dvůr jako základ pro aniversarium za svou manželku Violu.¹²⁰⁾ Klášter však brzy tyto statky pronajal.¹²¹⁾ Byl totiž na počátku dvacátých let 14. století zřejmě v dosti tíživé finanční situaci, jak naznačují zachované písemnosti.¹²²⁾ Teprve v roce 1343 koupil ves Boršíkov,¹²³⁾ v roce 1347 získal od Petra z Rožmberka ves Nesselbach (dnes Větrná).¹²⁴⁾ Vedle toho jsou v tzv. rožmberské kronice zachovány některé zprávy o získání vsí. Po roce 1300 snad klášter získal peněžitý odkaz, který použil ke koupi vsi Okolí roku 1349,¹²⁵⁾ v roce 1344 pak Sviní Hlavu.¹²⁶⁾

Tento velice pomalý průběh procesu konstituování klášterní domény, s tím související dynamika klášterní kolonizace i nepatrné majetkové transakce, na něž Vyšší Brod zjevně neměl finanční prostředky, to vše do značné míry prodloužilo dobu, během níž mohl klášter UVB II. beze změn užívat. Domnívám se, že to-

¹¹⁸⁾ UBH, č. 53, s. 57, č. 56, s. 60–61.

¹¹⁹⁾ Ed. J. Truhlář, *Urbář*, s. 13, č. 87 a 90.

¹²⁰⁾ UBH, č. 65, s. 66–67.

¹²¹⁾ UBH, č. 70, s. 71–72, listina není datována, M. Pangerl ji klade do roku cca 1326.

¹²²⁾ Srv. UBH, č. 68, s. 69–70, z r. 1323; o finanční situaci kláštera vypovídají i vizitace opata z Wilheringu (odtud byl vyšebrodský klášter osazen), srv. ed. O. Grillnberger, „Das Wilheringer Formebuch „De Kartis visitacionum“, *SMBCO* 19, 1898, č. 2, s. 588–590, č. 3, s. 590–591.

¹²³⁾ UBH, č. 86, s. 86–87.

¹²⁴⁾ UBH, č. 88, s. 88–89, srv. také UBH, s. 385.

¹²⁵⁾ UBH, s. 384, srv. UBH, č. 95, s. 96–97.

¹²⁶⁾ Bliže nelokalizovatelná; srv. A. Profous, *Místní jména I*, ves neuvádí.

mu tak bylo alespoň prvá dvě desetiletí 14. století, snad i déle. Dostí podstatnou roli zde hraje i okolnost, že klášter potřeboval daleko více „hotové peníze“ než nové lokality; tímto směrem byly také jeho transakce namířeny. Proto mohla rozebíraná písemnost plnit poměrně dlouho svou evidenční úlohu.

Je však nutné předpokládat, že již souběžně s ní musel existovat i sumář peněžních příjmů kláštera, plynoucích mu přinejmenším ze vsí, které zachycuje UVB I. „na lhotě“. Jaký charakter mohla mít písemnost, kterou lze hypoteticky považovat za přechodnou evidenční pomůcku peněžních příjmů kláštera před zavedením UVB 1400, nelze bez detailního rozboru říci. Můžeme však předběžně konstatovat, že z hlediska geneze UVB 1400, zejména nejstarších zápisů, bude pravděpodobně nutné posunout počátky tohoto urbáře již do doby kolem první třetiny 14. století.¹²⁷⁾

Naznačené otázky spolehlivě rozřeší jen diplomatický rozbor UVB 1400, ale také UVB 1530 A, B. Pak bude možné přikročit ke stanovení filiace řady vyšebrodských urbářů. Vzhledem ke specifičnosti tohoto prostředí lze totiž vyslovit hypotézu, že všechny zachované vyšebrodské urbáriální písemnosti představují jednotnou vývojovou řadu, odrážející postup v konstituování domény kláštera. Můžeme uvažovat o tom, že UVB I., UVB II. a UVB 1400 představují stupně geneze UVB 1530 A, B, který byl evidencí příjmů kláštera v pravém slova smyslu, přičemž mezery způsobené ztrátami dalších písemností tohoto druhu budou zřejmě daleko menší, než lze na první pohled odhadnout.

Dlouhé používání analyzované písemnosti jako evidenční pomůcky zřejmě podnítilo k tomu, aby i poté, co ztratila svou evidenční funkci, byla v klášteře dále chována a nakonec kolem roku 1500 vepsána do již nepoužívaného vyšebrodského rukopisu.

V úvodu byl vysloven názor, že vyšebrodská písemnost, obsahující UVB I. a UVB II., je svým charakterem ojedinělá pro poznání geneze urbářů u nás. Provedená analýza tento názor potvrdila, a to zejména srovnáním UVB I. s ostatními urbáriálními písemnostmi domácího původu, zachovanými pro období první poloviny 14. století.¹²⁸⁾ Rozbor UVB I. má značný význam pro poznání funkce urbáře a okolnosti jeho vzniku jako ryze účelové vnitřní evidenční pomůcky sledované hospodářské jednotky, v tomto případě vyšebrodského kláštera. Toto zjištění platí i při srovnání s ostatními vrchnostenskými správními pomůckami (registry, účty apod.). Ukazuje se totiž, že neexistuje vždy lineární závislost jednoho typu písemnosti na druhém ve smyslu vývoje od nižšího typu k vyššímu (z hlediska obsahu písemnosti).¹²⁹⁾

¹²⁷⁾ Rozboru UVB 1400 bude věnována samostatná studie.

¹²⁸⁾ R. N o v ý, *Nejstarší český urbář*, passim, týž, *Studie*, passim.

¹²⁹⁾ Srv. M. T h i e l, „Das St. Emmeramer Register von 1275 in C1m 14 992, seine Vorstufen und Nachläufer,“ *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 33/2, 1970, s. 583—590, J. W i l d, *Beiträge zur Registerführung der bayerischen Klöster und Hochstifte im Mittelalter*, Kallmünz 1973.

Lze uzavřít. Cílem studie bylo rozšířit dosavadní znalosti o českých urbářích v počátečním období jejich užívání u nás. Rozborem dosud opomíjené písemnosti vyšebrodského kláštera přibyly k dosavadnímu jedinému známému českému urbáři 13. století (fragmentu pražského biskupství) hned dva další — UVB I. a II. Obsahový rozbor a okolnosti vzniku vyšebrodské urbářské písemnosti daly zároveň blíže nahlédnout nejen do poměrů konstituující se jihočeské domény Vítkovců, zvláště Rožmberků, ale zejména do problematiky počátečního období existence jejich klášterní fundace. Řada údajů ukázala, jaká měla být funkce kláštera při kolonizaci jihu Čech (zvláště horního Povltaví) v době jeho sídelní výstavby.

Resümee

In der Literatur ist fest die Meinung verankert, dass das älteste erhaltene Urbarium in Böhmen das Fragment einer Urkunde des Prager Bistums ist, das zuletzt in die Jahre 1283/4 datiert wurde (R. Nový, ČSCH 1961). Unberücksichtigt blieb aber ein Dokument urbarialen Charakters, das bereits im ausgehenden 19. Jahrhundert abgedruckt (V. Schmidt, MVGDB 1896), jedoch in die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts datiert worden war. Diese Aufzeichnungen befinden sich im Manuale des Priors des Zisterzienserklosters in Vyšší Brod (Hohenfurt) Jan Staicz (VB 49), dessen Kernstück in den Jahren 1413—1418 entstanden war (A. Fialová—J. Hejnic, StR 1976). Den Inhalt der nicht allzu umfangreichen Eintragung, die keine Bezeichnung trägt, bilden Aufzeichnungen über die Verpflichtung zur Abführung von Naturalleistungen aus einigen Dörfern und Höfen, die im Mittelalter dem Kloster in Vyšší Brod gehörten. Durch einen Vergleich mit anderen wirtschaftlichen Dokumenten des (kirchlichen wie adeligen) Grossgrundbesitzes besonders in Südböhmen aus dem 14. und 15. Jahrhundert kann unschwer festgestellt werden, dass die Eintragungen aus Vyšší Brod beträchtlich einfach, ja geradezu primitiv sind. Das führt zu der teilweisen Schlussfolgerung, dass die im Manuale enthaltenen Urbarialeintragungen die blosse Abschrift einer älteren Vorlage sind.

An diese angenommene Tatsache kann die Feststellung angeschlossen werden, dass die Urbarialverpflichtungen sich nicht nur auf einige oder ausgewählte, dem Kloster gehörende Dörfer beziehen, sondern dass es sich um eine Abschrift mit innerer Homogenität und Logik handelt, die zeitlich vom Standpunkt der Entwicklung des Grundbesitzes von Vyšší Brod einem Zeitraum bloss relativ kurz nach der Klostergründung entspricht (Fundation Voks von Rožmberk aus dem J. 1259). Anhand einer Analyse zahlreicher Urkunden mit Angaben über die Entwicklung des Grundbesitzes des Klosters kann die Entstehung des Urbars in die Zeit um 1280 verlegt werden. Man kann es gleichzeitig als ältestes derartiges, in Böhmen erhaltenes Dokument betrachten. Die weitere Analyse verfolgt die

Konstituierung des Verwaltungssystems der Klostergüter, das bereits in embryonaler Form in den untersuchten Urbarialaufzeichnungen enthalten ist. Es bezweckte die Schaffung von Verwaltungseinheiten mit einem Dorfrichter an der Spitze („rychtářství-judicionatus“), nach denen z. B. beide Urbarien des Klosters aus dem J. 1530 gegliedert sind. Das Verwaltungssystem deckt sich mit jenem eines weiteren südböhmischen Klosters, des Zisterzienserklosters Zlatá Koruna (Goldenkron).